

Доц. д-р Саша Грозданова*

ПРОДОВОЛСТВЕНАТА ОСИГУРЕНОСТ НА СТРАНАТА – УСЛОВИЕ ЗА УСТОЙЧИВОТО ѝ РАЗВИТИЕ¹

Разгледани са проблеми, свързани със задоволяването на националния пазар с основни хранителни групи и продукти – вътрешно производство. Установени са количествени оценки на равнището на самоосигуреност с оглед на получаването на реалистична представа за продоволствената сигурност. Определени са тенденции в изменението на продоволствените баланси на водещи продукти. Направена е оценка на състоянието на осигуреност с основни храни и са изведени общи тенденции, проблеми и предизвикателства вследствие на измененията в степента на зависимост от външни източници.²

JEL: Q18

Ключови думи: продоволствие; баланси; осигуреност; зависимост

В съвременните условия на развитие дефицитът на продоволствие е не само един от приоритетните за решаване на глобални проблеми, отнасящ се пряко до възникването на ситуации, водещи до регрес в развитието, но и проблем, при който ефективното управление на процесите, свързани с производството и пазара на продоволствие, съществено се повлиява от националните и от международните икономически, финансови и политически промени. Особено внимание заслужават характеристиките на измененията, които се използват за изграждане на механизъм за устойчиво реализиране на възможностите за решаване на сложни въпроси, засягащи количеството и качеството на осигуряването с храна. Това оказва значително влияние върху здравето, пълноценното развитие и уменията на населението и отделния човек, а следователно и върху добрите перспективи за развитие на обществото.

В зависимост от субектите, системно свързани с проблема, както и от действията и средствата, които прилагат, за да го решат, могат да бъдат открити различни равнища – глобално (засягащо всички), регионално (съюзи и обединения на държави), национално, групово, семейно и др., на провеждане на дейности и на политики, съдействащи за постигане на висока степен на продоволствена стабилност и сигурност.

* ИИИ при БАН, секция „Регионална и секторна икономика“, sasha.grozdanova@abv.bg

¹ Доклад, изнесен на международна научна конференция „Икономическо развитие и политики: реалност и перспективи“. ИИИ при БАН, 29-30 ноември 2018 г.

² Assoc.Prof. Sasha Grozdanova, PhD. FOOD SECURITY OF THE COUNTRY – A PRECONDITION FOR ITS SUSTAINABLE DEVELOPMENT. *Summary:* Certain issues are considered in relation to the degree of satisfaction on the domestic market with some basic nationally produced food groups and products. Quantitative assessments are performed of the level of self-sufficiency in view of obtaining a realistic view of the food supplies balances of leading products. Trends are determined in the change of foods supplies balances of leading products. Assessment is made of the status of provisioning with basic foods and general trends, issues and challenges are inferred as a result of changes in the degree of dependency on external sources. *Keywords:* food provision; food balances; food independence; degree of dependency.

На глобално равнище наличието на продоволствие, проследяването на запасите и разработването на дългосрочни прогнозни анализи и програми са обект на дейността на международните организации, преди всичко на Организацията на ООН по прехраната и земеделието (ФАО) и на международните форуми на високо равнище. Трябва да се отбележат закономерните във времето модификации на разработваните от тях насоки по отношение на приоритетите при снабдяването с продоволствие. През 70-те и 80-те години на миналия век това е решаването на проблема, първо, в глобален мащаб и като следствие от това на национални нива, т.е. подход от общото към частното с цел решаване на текущи проблеми, до замената му днес със стратегия, при която тежестта на решенията се измества на равнище държави и отговорността и задължението за осигуряване с продоволствие са на правителствата им, т.е. в глобален мащаб състоянието е слагаемо от статуса по отделни държави. Това означава, че провеждането на политики и прилагането на мерки за осигуряване на населението с храни, обвързани и с полагането на усилия за постигане на търсения продоволствен баланс съобразно възможностите и за внос, и за износ на продукти, са преди всичко грижа на равнище държава. Приема се, че за решаването на вътрешните продоволствени проблеми всяка страна трябва да има свой собствен подход и код.

От изложените позиции оценяването на глобалния продоволствен баланс е по-скоро теоретично занимание, осъществяващо връзка между измерването на производствени и демографски параметри. Резултатите са в зависимост от избраните критерии, поради което и приемането им е съпътствано с условност. Например най-често с размера на среднодневния прием на енергия се оценяват необходимите налични количества продоволствени продукти. За формиране на баланса по конкретни продукти и използването им за различно предназначение – храна, преработка, технически нужди и т.н., се използва информация за основния съставен продукт в непреработен вид. Условността в конкретния случай е следствие от невъзможността за определяне на правдоподобна норма на средни енергийни потребности в глобален мащаб. Това е поради чисто обективни природни и климатични причини, които влияят върху калорийните потребности за поддържане на жизнените функции на човека. Съществен момент е и произходът на потребената хранителна енергия при отчитане на моделите на хранене поради различната ценност на калориите, получени от растителни и животински продукти.

Напълно закономерно възниква въпросът какви са перспективите и пътищата за справяне със ситуациите на недостиг на храни и възможно ли е да се прилагат универсални практики за гарантиране на устойчиво и достатъчно наличие на продоволствени продукти. Важно е да се отбележи, че състоянието на недостиг на храни има своите исторически корени и не е резултат от грешки в разчети и оценки, формирани предимно през последните десетилетия. Несъответствието между производството и потребностите от храни в световен мащаб се сочи като най-съществен проблем и днес, който в условията на глоба-

лизация засяга интересите и съдбите на голяма част от населението, застрашава със сериозен регрес развитието на производителните сили и устойчивото развитие, следван от наболелите „по-съвременни“ глобални проблеми като замърсяването на околната среда, изчерпването на невъзстановяемите природни запаси и др.

В този смисъл процесите на глобализация, интеграция и откритост на икономиките активно се използват от държавите за решаване на задачи и проблеми, които са актуални за националните им селскостопански системи и имат пряко отношение към дейностите с непосредствена връзка между производството и осигуряването на храна. Всяка страна се стреми към създаването на среда, подходяща за формиране на разнообразие от продоволствени продукти, което е свързано с факта, че те са решаващи за живота, здравето и активността – икономическа и социална, на населението ѝ. Преобладаващият подход е поставянето в центъра на практики, свързани и с институционална подкрепа и организация, които са насочени към коригиране на дисбаланси при осигуряването с продоволствие и стимулиране на производства, ориентирани към жизненоважни, неизбежно свързани с хранителните потребности и навици на населението продукти, въпреки че те невини са оправдани от икономическа гледна точка.

Посоченото, на практика прилагано в ЕС чрез последователната реализация на ОАП, позволява да се постигне и поддържа продоволствена стабилност в общоевропейското интеграционно пространство. Независимо от това сферата на продоволствената сигурност остава територия, в която всяка страна провежда и политика, насочена към гарантиране на националната ѝ продоволствена независимост, и стриктно наблюдава състоянието на основни критерии, свързани с достъпността и потреблението на базови хранителни продукти, наличието и достатъчността им и качеството и безопасността им. С други думи, не може да се тълкува еднозначно връзката между процесите на интеграция и по-ефективното използване на националния потенциал за създаване на съответното поле за успешна реализация на възможността страната да се справи с решаването на проблеми, обвързани с приоритетни задачи за обезпечаване на сигурност и гаранции за стабилна и дългосрочна перспектива по отношение на продоволствената ѝ независимост (Бюклиев, 2016). Постигането на резултати в този контекст задължително минава през адекватни национални политики и мерки по цялата верига на осигуряването с храни, т.е. ролята и отговорността на държавата продължава да бъде основна.

Като ефективно средство за противодействие на дефицита на храни се детерминира ръстът на селскостопанското производство. Това е най-важният елемент от процеса на осигуряването на стабилен източник на продоволствие. Въпреки ясно изразената взаимовръзка между производството на храни и възможностите за подобряване на осигуреността налице е влиянието и на множество други фактори, които допринасят за съществуването на сериозни проблеми при достигане на баланс между съответствието на ясната представа

за развитие и стабилност на производството и постигането на устойчивост, ограничаваща ефектите от неблагоприятни промени, които водят до рискови ситуации и натиск върху нормалното потребление.

Предвид съществуването на глобална продоволствена система, следствие развитието на световен пазар на храни, посрещането на предизвикателства, породени от конкретни неблагоприятни ситуации, при които не може да се осигури обем на производство, обезпечавашо удовлетворително хранене, трансферирането на ресурс от външни източници положително компенсират натиска върху продоволствения баланс за сметка на променени съотношения в структурните му компоненти.

Реално погледнато обаче, в условията на глобализация без предприемането на мерки за развитие на местното производство на хранителни продукти се открива пътят към стимулиране на аграрния внос и загуба на продоволствената независимост. Нещо повече, отсъствието на максимално устойчива самостоятелност при осигуряване на населението с храни, използвайки местните възможности за увеличаване на производството им, съществено намалява значимостта и на всички други елементи на националната сигурност. В най-голяма степен това се отнася до жизненоважните хранителни продукти, които по структура и обем са основни за хранителния рацион на населението и са традиционно произвеждани на територията на страната. Тяхното наличие, осигурено от годишното вътрешно производство под определен минимум, задоволяващ годишните потребности на населението, е знак за липса на продоволствена независимост.

Необходимо е да се отбележи, че световната практика показва невъзможността на нито една страна да задоволи широката гама съвременни потребности от хранителни продукти само със собствено производство. Реализирането на внос на определени видове храни в различни обеми поддържа равновесието между търсенето и предлагането им на вътрешния пазар. Това се отнася както за традиционно произвежданите от вътрешни производители, но в недостатъчни количества продоволствени продукти, така и за такива, които поради климатични условия не са обект на собствено производство. Вносът има и други, определено положителни ефекти върху вътрешния продоволствен пазар. Наличието му увеличава конкуренцията и стимулира местното производство към развитие на нови продукти, използване на съвременни технологии и т.н. На вноса може да се гледа и като на ресурс, свързан с разширяване и разнообразяване на структурата на потребление.

Тези констатации обаче при условията на отворен пазар налагат решаването на сложен проблем – да се намерят оптималните пропорции между запазването и разширяването на собственото производство на храни и осъществяването на стабилен внос.

При очерталата се през последните години световна тенденция към повишаване на цените на хранителните продукти, донякъде предизвикана и от спекулативни сделки на международния продоволствен пазар, устойчивото

развитие в посока свиване на вътрешното производство е напълно ирационален процес, който подкопава продоволствената осигуреност на страната. Наблюденията в повечето случаи показват, че дялът на вноса в състава на консумираните продукти от основни хранителни групи в границите до 30% лимитира продоволствената осигуреност на страната като относително независима. В същото време обаче прагът на вноса от 20% в потреблението на базови за хранителния рацион продукти се смята за пределен в икономическо отношение. След надвишаването му следва стагнация и вътрешното производство, а оттам и продоволствената самоосигуреност са подложени на натиск. Изключение прави групата на зърнените поради факта, че те са основна суровина при производството на продукти, осигуряващи около половината от приема на хранителна енергия. Приемливият дял на вноса в потреблението им е до 10%, а достигането на 20-процентната граница се смята за изпадане в сериозна зависимост от външен източник.

Наред с общоприетите количествени параметри продоволствената осигуреност може да бъде измервана и чрез оптимизация на качествените потребителски характеристики на продуктите. В това отношение развитието на биологичното земеделие и предлагането на биологични продукти е възможност за поставяне на нова отправна точка за постигане на по-добра структура за задоволяване на разнообразните нужди на потребителите днес и в бъдеще (Брънзова, 2017).

Съществено обаче остава асоциирането на продоволствената осигуреност с количествените оценки, които определят и мерките за преодоляване и смекчаване на диспропорциите. Намирането на приемлив баланс по отношение на вноса, при който устойчивото развитие на вътрешното производство, за което имаме и благоприятните природни условия, не може да бъде потискано, е задължително. В този смисъл под наблюдение попадат основни групи храни и продукти, които са с висок относителен дял в осигуряването на хранителна енергия, градивни и защитни елементи. От такава гледна точка оценката на потреблението им и тяхното значение остават относително обективно съпоставими във времето, тъй като потребността от храна е пряко зависима от човешката природа и в по-малка степен – от настъпилите значителни промени в живота на населението на страната и от промените в сферата на производството на храни, обусловени от развитието на техническия и технологичния прогрес.

Интегрирането в европейските структури налага въвеждането на регулаторни режими в сферата на производството, търговията и разпространението на хранителни продукти. По отношение на приема на храни обаче регулации няма, т.е. той не е обект на стриктна преценка. Удовлетворяването на физиологичните потребности от продоволствие, регламентирани от национални препоръчителни норми, създаването на предпоставки за достигане на оптимални условия за пълноценно развитие и дълготрайно добро здраве на населението на страната, поддържането на висока степен на устойчивост на продоволствената система остават предизвикателства на национално ниво.

Намирането на добри решения зависи главно от възможностите на националния институционален капацитет да активира всички отрасли и производства, имащи отношение към създаването на определен базов набор продоволствени продукти с необходимите качествени характеристики и видово разнообразие. Това е възможно при такова състояние на икономиката, при което, от една страна, независимо от създадените се ситуации на световните пазари е гарантирано предлагането на населението на продоволствени продукти в достатъчни количества, съответстващи на параметри, които са научнообосновани, а от друга страна, са налице условия за поддържането на равнища на потребление, удовлетворяващи потребностите и от хранителни вещества, и от хранителна енергия.

Предизвикателство е решаването на проблемите, концентрирани във взаимовръзката внос-вътрешно производство. Търговията е способна да осигури храни чрез потоците на продоволствие от международните пазари, но производеният със собствени сили ресурс на базата на националните производствени възможности е гарантираната защитеност за наличието на храни от основните хранителни групи (Русчева, 2017). Това е и гаранция за относителната продоволствена независимост на страната на базата на пълноценно използване на природните ѝ дадености.

С други думи, произведеното със собствени сили може да се определи и като гарантирана защитеност, което предопределя непреходното, неконюнктурно значение на ресурса, създаден на базата на националните източници, като залог за наличието на храни от основните хранителни групи, необходими за обезпечаване на здравословен и активен живот на цялото население. В същото време трябва да се отбележи като важна и способността на държавата при определени обстоятелства да поддържа чрез осъществяването и на внос постоянното наличие на безопасни за здравето и в достатъчен обем храни, които да осигуряват обичайните потребности на населението, да гарантират устойчивост и стабилност при удовлетворяване на хранителните му нужди.

Оценката при задоволяване на потребностите с продукти, богати на нишесте, източник на растителен белтък (зърнени, картофи, ориз), осигуряващи значима част от енергийните нужди на населението, е, че страната е в много добра позиция. Консумацията е над минималния праг на физиологичната норма със 17.2% въпреки значителния спад в потреблението, което през 2017 г. е с 28.3% по-ниско в сравнение с 2000 г. Количествата на вноса от основния представител в тази продоволствена група – пшеницата, са традиционно малки. Уязвимост от гледна точка на самоосигуреността има при ориза и картофите. Това обаче не ограничава способността на страната да покрива напълно нуждите си поради взаимозаменяемостта на продуктите, свързана с базовия хранителен компонент, който те съдържат, и обстоятелството, че производството на пшеница, основна суровина за продуктите с най-голям дял на потребление в тази група (хляб и тестени изделия), превишава почти 4 пъти необходимия за задоволяване на вътрешното потребление ресурс.

Запазва се и се задълбочава изключително неблагоприятната тенденция към силен натиск и зависимост от вноса по отношение на потреблението на продукти, богати на белтък от животински произход. Общият баланс в търговията с продукти от цялата група е отрицателен и всички индикации сочат, че тази тенденция ще продължава. Осезаемо е увеличеното потребление общо на месо – през 2017 г. то се покачва 1.4 пъти в сравнение с 2005 г., като при свинското и птичето месо нарастването е съответно 2.6 и 1.4 пъти. Въпреки това потреблението на базови продукти от групата остава отдалечено от референтните количества за прием, а системното пренебрегване на необходимостта от увеличаване на вътрешното производство ситуират осигуреността на потреблението на продуктите от тази високобелтъчна група в страната като изключително подчинена и зависима от външни източници.

При групата на млякото и млечните произведения общото потребление е над нормата, отчитаща физиологичните потребности, преизчислена в базовата производствена суровина – мляко. Нивата на потребление през последните 17 години са относително устойчиви. Определена роля за това има нарастващият дял на вноса на суровина за производството на млечни продукти. Тенденцията и при тези продукти не е оптимистична по отношение на повишаването на дела на вътрешното производство в общата консумация на мляко и млечни продукти. Независимо от протичащите процеси на модернизиране на производството резултатите не се подобряват съществено по отношение и на количествените, и на качествените параметри на произведените у нас продукти. Ценните диетични и вкусови качества на продуктите от тази група и ежедневната им употреба от всички възрастови групи предопределят стабилното и пряко значение на вноса при осигуряване на нуждите на страната и през следващите години.

Осигуреността на вътрешното потребление с продукти и от друга основна за хранителния рацион група – на плодовете и зеленчуците, независимо от факта, че България разполага с благоприятни природни възможности за производството им, е силно повлияна от вноса. Продължаваме да сме нетен вносител и на зеленчуци, и на плодове въпреки създадените нови мощности за производство.

При плодовете трябва да се отбележи, че голяма част от внесените количества са цитрусови и банани, а също и видове, за чието производство у нас няма обективни условия. Те представляват около половината от реализирания внос. Част от тях се реекспортират и не попадат като количества, предназначени за вътрешна консумация. Въпреки това при увеличение на потреблението на плодове общо със 7.9% през 2017 г. в сравнение с 2000 г., консумацията на южни плодове за същия период бележи ръст от 108.9%. Изменя се и относителната им тежест в общото потребление – увеличение с 1.4% през 2005 г. до 9.7% през 2017 г. България е вносител и при най-масово произвежданите и потребявани у нас плодове като ябълки, круши, кайсии, дини и др. Вносът им надхвърля значително износа, поставя вътрешното потребление в голяма зависимост, оказва и натиск върху местното производство. Перспективите за промяна на

така създаването се положение на значителна зависимост на осигуреността с плодове от внос и големият му относителен дял в потреблението не са обнадеждаващи в обозримото бъдеще.

Подобна е ситуацията и при покриване на потребностите на страната от зеленчуци. Моделът на хранене у нас традиционно отрежда висок дял на потреблението им в групата продукти, доставящи витамини, влакнини, минерални и биологично активни вещества въпреки регистрираното след 2010 г. изменение в относителния им дял в общото потребление на плодове и зеленчуци. Това изменение е в диапазона от -0.6% през 2010 г. до -3.0% през 2017 г. Недостатъчното национално производство налага като трайна тенденция зависимостта от външни за страната източници въпреки някои обнадеждаващи тенденции при производството. Остава диктатът на вноса при петте основни продукта – домати, краставици, пипер, зеле и лук, които покриват над 80% от общото потребление на всички видове зеленчуци. За последните 15 години България е нето вносител. Най-голямо е увеличението на вноса през този период на видове, за чието производство страната има подходящи условия – на домати и краставици над пет пъти, на пипер около три пъти и на зеле около два пъти. Като положителен може да се отбележи фактът на спад с около 1/5 на вноса на пресни зеленчуци за последните четири години. Намалението е характерно при всички основни видове, като то е най-съществено при домати. Увеличеното производство и намаленият износ на този продукт води до ръст на относителния дял на произведените у нас количества, предлагани за вътрешно потребление. Регистриран е спад на вноса и в дела на осигуреността на страната при краставиците, зелето, сладкия пипер. Въпреки това делът на произведените в България основни продукти и от тази група във вътрешното потребление е твърде скромно. Страната ни запазва позициите на траен нетен вносител. Възможностите на националното производство остават неблагоприятни – нестабилни и ограничени, което означава и бъдеща хронична, силна зависимост от външен ресурс.

Общо изложеното дотук води до заключение, че структурата на продоволствената осигуреност на България показва изключителна зависимост от вноса както при основните групи храни, така и по отделно взети позиции в тях. В такава ситуация не е реалистично в близките години да се очакват положителни, съществено променящи очертаната действителност изменения. Ефектът, който има въпреки усвоените значителни за аграрния сектор финансови средства, указва посоката на устойчив процес със сериозни и трайни негативни тенденции. Това определено изисква нов тип решения, засягащи проблемите в дълбочина и водещи до удовлетворяващи страната ни резултати. Тези решения и последващите ги действия трябва да бъдат съобразени както с целите на селскостопанската политика на ЕС, така и с националния интерес за постигането на устойчива продоволствена осигуреност, основаваща се на развитие преди всичко на националното производство и заемането му на подобаващ дял във вътрешното потребление.

Продоволствената осигуреност на страната – условие за устойчивото ѝ развитие

Използвана литература:

Грозданова, С., П. Тодоров, Д. Русчева (2008). *Националната продоволствена сигурност при приемането на Р България в ЕС*. С.: Ролл Къмпани.

Грозданова, С., Д. Русчева, П. Тодоров (2015). *Продоволственият баланс на България: състояние и тенденции*. С.: Ролл Къмпани.

Бюклиев, О. (2016). Аграрният сектор като фактор за икономическото развитие на България. *В: Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания*. С.: ГорексПрес, с.145-166.

Брънзова, П. (2017). Тенденции в развитието на биоземеделieto в България и света. *В: Икономиката в променящия се свят – национални, регионални и глобални измерения. Т. 1*. Варна: Наука и икономика, с. 140-144.

Русчева, Д. (2017). Влияние на ОСП на ЕС и на националната аграрна политика върху развитието на производството на продоволствени продукти в България. *В: Агробизнесът и селските райони – икономика, иновации и растеж*. Варна: Наука и икономика, с. 203-212.

Статистически годишник на Р България. Агростатистика. Внос-Износ. НСИ, МЗХ за съответните години.